

Esen Çağlar¹

Analist, Ekonomi Etütleri

Yaprak Kurtsal²

Araştırmacı, Ekonomi Etütleri

Türkiye’de Bölgesel Sanayi Stratejilerinin İlk Adımı: Üretimin Bölgesel Farklılıkları Üzerine Bazı Tespitler

Giriş

- Küresel ekonomideki rekabet gücünü arttırmak amacıyla etkin bir sanayi stratejisi uygulamak Türkiye için yaklaşık otuz yıllık bir aradan sonra tekrar gündeme gelmektedir.** Sanayi ve Ticaret Bakanlığı tarafından Ocak 2011’de açıklanmış olan “Türkiye Sanayi Stratejisi Belgesi” bu açıdan önemli bir politika adımı olmuştur. Yeni sanayi stratejisi belgesi, önümüzdeki dönemde merkezden, sanayinin rekabet gücünü geliştirmek amaçlı uygulanacak politikaların genel çerçevesini ortaya koymaktadır. Bundan sonra yapılması gereken ise, söz konusu çerçeveyi etkin bir uygulama planı ile desteklemek olmalıdır. Bu açıdan bakıldığında, temel ihtiyaç, sanayi üretiminin bölgesel açıdan önemli bir çeşitlilik ve farklılık arz ettiği ülkemizde, bölgesel sanayi stratejilerinin tasarlanması olarak ortaya çıkmaktadır. Önümüzdeki dönemde, Türkiye’nin ekonomik başarısı büyük ölçüde, bölgesel rekabet gücü stratejilerinin oluşturulmasıyla ve bunların ulusal sanayi stratejimizi beslemesiyle paralel gelişecektir. Bunun için ise Türkiye’de üretimin bölgesel özelliklerinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır.
- Bu politika notunda “gelişmiş” ve “gelişmekte” olan bölgeler ayrımı çerçevesinde, sanayi üretimindeki yapısal farklılıklar bölgesel bir perspektiften incelenmektedir.** Daha detaylı bölgesel sanayi analizlerine başlamadan önce, “gelişmiş/gelişmekte

¹ <http://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/25/Esen+Caglar>

² <http://www.tepav.org.tr/tr/ekibimiz/s/1172/Yaprak+Kurtsal>

olan" eksenindeki farklılıkları incelemek, Türkiye'deki bölgesel farklılıklara ışık tutmak açısından anlamlı olabilecektir.³ Notta, incelenmekte olan sanayinin Anadolu'nun geneline yayılma eğiliminde olması olumlu bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Bu kayma eğilimi hem gelişmekte olan bölgeler hem de Türkiye geneli için pek çok fırsatı da beraberinde getirmektedir. Bu fırsatların iyi değerlendirilmesi ve bu fırsatlardan faydalanılması yönünde politikalar geliştirilmesi Türkiye'nin öncelikleri arasında olmalıdır. Öte yandan, üretimin niteliğinde ve ihracat yapısındaki farklılıkların doğru anlaşılması, hem sanayi stratejisi hem de bölgesel kalkınma politikalarının tasarımı mutlakla göz önünde bulundurulmalıdır.

3. Notta, Türkiye'deki bölgesel farklılıkların büyüklüğü üzerine mevcut durum ortaya konulmakta, gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeler arasındaki üretim ve pazar yapısı farklılıkları incelenerek, sanayi üretiminin batıdan doğuya doğru kayma eğilimi üzerine görüşler paylaşılmakta ve politika önerileri sunulmaktadır.

Bölgesel Kalkınma Gündemlerinin Türkiye için Önemi Artıyor

4. Küreselleşme ile birlikte bilgi ve iletişim teknolojilerinin artan rolü ve taşımacılığın daha ucuz ve hızlı bir hale gelmesiyle eş zamanlı olarak, yerelleşme anlayışı ön plana çıkmakta; Türkiye'nin bölgesel kalkınma gündemlerini, temel politika öncelikleri arasında bulundurmasının önemi artmaktadır.
5. **Dünyada birçok ülkede 1980'lere kadar aktif olarak kullanılan sanayi politikaları, 1980'li yıllarda bir kenara bırakılmış ve bundan sonra küresel ekonomide yaşanan hızlı dönüşüm, Türkiye'yi de doğrudan etkilemiştir.** Bu dönemde, kamu kaynaklı, içe kapalı büyüme modellerinin yerini, özel sektöre dayalı ve dünyayla ekonomik entegrasyonu hedef alan büyüme modelleri almış, Türkiye de bu dönemde, özel sektörün ekonomi içindeki payını ve dünyayla bağlantılarını arttırdığı bir gelişim ve değişim sürecinden geçmiştir. 2000'lerden sonra Avrupa Birliği'ne tam üyelik perspektifinin önem kazanmasıyla birlikte ise, ekonomi politikaları içinde bölgesel kalkınmanın yeri giderek artmış, özel sektörün rekabet gücünün geliştirilmesi konusu mekansal boyutuyla birlikte daha da çok tartışılmaya başlanmıştır.

³ Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Aracı (IPA) Programı çerçevesinde "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" bölgeler sınıflandırılmaktadır. Notta kullanılan "gelişmiş" ve "gelişmekte olan" bölgeler sınıflandırması da IPA Programı'ndaki parametreler gözönünde bulundurularak kullanılmaktadır. IPA Programı'nın bileşenlerinden biri olan Bölgesel Rekabetçilik Operasyonel Programı (BROP) çerçevesinde Türkiye'deki bölgeler, bu bölgelerde yer alan illerin kişi başına GSYH'si gözönünde bulundurularak sınıflandırılmışlardır. Bu sınıflandırma çerçevesinde Türkiye 26 alt bölgeye (NUTS-2 bölgesi) ayrılmakta ve kişi başına düşen milli geliri Türkiye ortalamasının yüzde 75'inin altında olan NUTS-2 bölgeleri, "gelişmekte olan bölgeler" olarak tanımlanmaktadır. Türkiye'de bu kriterlere uygun 12 bölge (43 il) bulunmaktadır. (Şekil.2)

6. **1980'den sonra özel sektörün gelişiminde, bilgi ve iletişim teknolojilerinin artan rolü ve önemi, ana itici unsurlardan biri olmuştur. Özellikle, taşımacılığın daha hızlı ve ucuz hale gelmesi küresel ticaretin mimarisinin son 30 yılda yeniden şekillenmeye başlamasında önemli paya sahiptir.** Yirminci yüzyılda ön planda olan, üretimin tüm süreçlerinin aynı yerde gerçekleşmesiyle, bilgi ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle birlikte, farklı üretim süreçlerinin yönetimlerinin entegre edilebilmesi ve taşımacılıktaki gelişmelerle birlikte ise ara ürünlerin düşük maliyetlerle taşınabilmesi söz konusu olmuştur. Bu sayede, önceleri mal ve hizmet üretim zincirlerinin aynı yerde konumlandırılması gerekirken, günümüzde birbirinden kolaylıkla ayrılabilir hale gelmiştir. Bir başka deyişle, ulaştırma ve haberleşme altyapısının geliştirilmesiyle birlikte iller ve ülkeler arasındaki “mesafe” de giderek azalmıştır. Bugün firmalar, geleneksel üretim merkezleri dışında, her bir üretim sürecini en az maliyetle ve en verimli şekilde gerçekleştirebildikleri ülkelerde ve bölgelerde konumlanmaktadır.
7. **Bilgi ve iletişim teknolojilerinin dünyadaki artan rolü ve taşımacılığın daha hızlı ve ucuz bir hale gelmesi gibi faktörlerin şirketlerin küreselleşme eğilimini artırıyor olması, bölgelerin ayırt edici özelliklerini azaltır gibi görünse de, belirli endüstrilerin ve iktisadi faaliyetlerin yerelleşme eğilimi bunun tam tersine işaret etmektedir.** Küreselleşme olgusu, küresel değer zincirinin temel parçalarının belli bölgelerde yoğunlaşmasına katkı sağlarken, diğer bölgeler bu gelişimin dışında kalmakta ve küreselleşme ile birlikte ülkeler arasındaki eşitsizlikler azalıyor gibi görünse de, ülkeler içerisindeki bölgesel eşitsizlikler daha da artmaktadır. Bu durum da, küreselleşme ile birlikte yerele de odaklanma zorunluluğunu beraberinde getirmekte, yenilik temelli ekonomik büyümenin kritik noktası olarak yerelliği ön plana çıkarmaktadır. Küreselleşme ile eş zamanlı olarak gelişen yerelleşme süreci, yerelleşme (desentralizasyon) politikalarını ön plana çıkarmakta, bu süreçte gündeme gelen, merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki devri, yerel yönetimlerin işlevleri ve yapısında önemli dönüşümlere yol açmaktadır. Bu süreçte katılımcı mekanizmalar, sorumluluk ve hesap verilebilirlik gibi yeni anlayışlar da gündeme gelmeye başlamıştır.⁴ Yeni nesil bölgesel kalkınma anlayışında bölgeler ise, öğrenme, bilgi yaratımı ve yenilik konusunda temel nokta olarak görülmektedir.⁵ Bugün küresel rekabet süreci, yerel ve bölgesel potansiyeli ortaya koyarak karşılaştırmalı üstünlükler elde etme temelinde, yerel ve bölgesel uzmanlaşmaya dayanan ve ülkeler düzeyindeki rekabetin giderek bölgelerarası düzeye indiği bir çizgide seyretmektedir.⁶ Bu yeni düzende, bir bölgenin rekabet gücünün yüksekliği, o bölgedeki mal, hizmet ve üretim süreçlerinin katma değeri ile paralel hale gelmektedir. Bu süreçte bilgi ve

⁴ Tekeli, İ., Siyasal Toplum ile Sivil Toplum Arasında Yerini Belirlemede olan Yerel Yönetimler, Çağdaş Yerel Yönetimler, c.12, s.2, Nisan-2003, ss.5-15.

⁵ Florida, R., "Towards the Learning Regions", Futures, Vol: 27 No: 5, 1995, 527-536, s. 528.

⁶ Keskin, H., Sungur, O., "Bölgesel Politika Ekseninde Yaşanan Dönüşüm: Türkiye'de Kalkınma Planlarında Bölgesel Politikaların Değişimi", SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 2010, Sayı:21, s. 271-293.

iletişim teknolojileri ve yenilik ekseninde şekillenen yeni ekonomideki yapısal değişimler, var olabilmeyen ön koşulu olarak rekabet gücünü öne çıkarmakta ve bölgeler bu süreçte temel aktör olarak ortaya çıkmaktadır.⁷

8. **Türkiye'nin coğrafi açıdan büyük olması, ekonomik yapısının çeşitlilik göstermesi ve bölgeleri arasındaki gelişmişlik farklılıklarının üst seviyelerde olması, bölgesel kalkınma gündemlerinin temel politika öncelikleri arasında bulunmasına sebep olmaktadır.** Bölgelerin, ekonomik önceliklerini belirleyebilme yolunda kapasitelerini arttırmaları ve bu doğrultuda projeler geliştirebilmek için kaynak tahsisi yapabilmeleri, 2006'da Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulmasıyla birlikte, Türkiye'nin henüz yeni öğrenmekte olduğu bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte, bölgeler, kendi kalkınma planlarını hazırlarken, yerel gelişim eksenlerini katılımcı süreçlerle belirlemekte ve kaynaklarını bu öncelikler doğrultusunda tahsis etmektedirler. Bu sürecin Ankara tarafından desteklenmesi ve koordine edilmesi ve başta dış politika ve dış ekonomik ilişkiler stratejimiz olmak üzere diğer politika alanlarıyla da uyumlu hale getirilmesi önem taşımaktadır. Türkiye için heyecan verici olan ise, oldukça yüksek düzeylerde bulunan bölgesel gelişmişlik farklarının, bu sürecin doğru yürütülmesi sayesinde, giderilmesinin mümkün olabileceğidir.

AB ülkeleri arasında en yüksek bölgesel gelir farklılıklarına sahip ülke Türkiye

9. Türkiye'deki bölgesel gelişmişlik farkları ve kişi başına düşen GSYH'nin bölgesel ayrışımına bakıldığında, Türkiye'nin bölgesel farklılıklar kapsamında doğusu ve batısı arasında oluşan belirgin ayrım dikkati çekmektedir. Diğer Avrupa ülkeleri ile karşılaştırıldığında Türkiye, bölgeleri arasında en fazla gelir ayrışımına sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.
10. **Türkiye, Avrupa Ülkeleri geneline baktığımızda, kişi başına gelir düzeyi en yüksek ve en düşük olan bölgeler arasındaki gelir farkının en büyük olduğu ülke olarak karşımıza çıkmaktadır.** Türkiye'de gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerarası gelir farklılıkları oldukça yüksek seviyelerdedir. İl düzeyinde gelir farklılıkları incelendiğinde, Türkiye'nin kişi başına GSYH'si (PPP) en yüksek olan TR-42 bölgesi (Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova) ile en düşük olan TR-A2 bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır, Kars) arasında beş kat gelir farkı olduğunu görülmektedir.⁸ Avrupa Ülkeleri genelinde bu farkın en büyük olduğu ülke Türkiye'dir.⁹ Bunun yanı sıra, bölgesel gelir farklarını ölçmek için geliştirilmiş bir başka gösterge de "Kişi başına düşen GSYH'nin Bölgesel Ayrışımı"dır.¹⁰ Bu değerler doğrultusunda da Türkiye, Avrupa ülkeleri arasında en fazla gelir ayrışımına sahip ülke olarak karşımıza

⁷ Storper, M., The Regional World, Guilford Press, New York, 1997

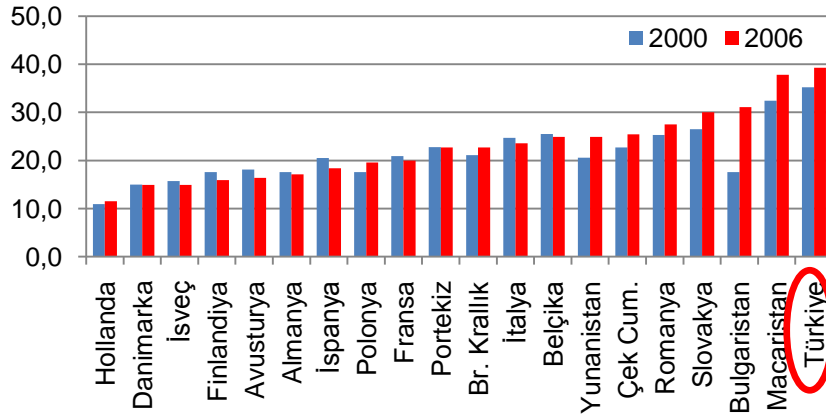
⁸ Sanayi ve Ticaret Bakanlığı, Bölgesel Rekabetçilik Operasyonel Programı, 2007.

⁹ Eurostat, 2007

¹⁰ Bölgesel ayrışım değerleri, bir ülkedeki bölgelerin kişi başına düşen gelirleri ve ülkenin kişi başına düşen milli geliri arasındaki farkların, bölgelerin nüfus oranları ile ağırlıklandırılmış toplamının, GSYH'ye oranlanması ile hesaplanmaktadır.

çıkılmaktadır. (Şekil.1) Türkiye'deki bölgesel ayrışımın, 2000'den 2006'ya geldiğinde daha da artmış olduğu görülmektedir.

Şekil.1 – Kişi başına GSYH'nin Bölgesel Ayrışımı (Ülkeler içerisinde her NUTS-2 bölgesinin kişi başına geliri ile ülkenin kişi başına milli geliri arasındaki farklılıkların mutlak toplamalarının ülkenin GSYH'sine oranı) (%)

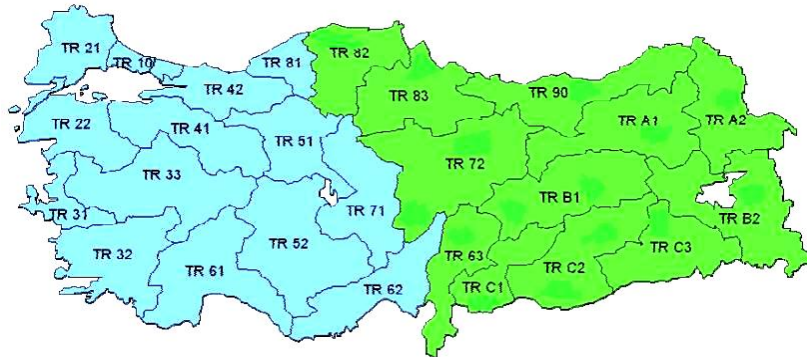

Kaynak: Eurostat

Türkiye'de bölgeler arası gelir farklılıklarının büyüklüğü kadar, bu gelir farklılıklarının coğrafi dağılımı da ilgi çekicidir.

11. **Türkiye'de kişi başına düşen geliri Türkiye ortalamasının yüzde 75'inin altında ve üstünde olan illerin, Türkiye'nin doğusu ve batısı arasında bir çizgi oluşturduğu dikkati çekmektedir.** Şekil 2'ye bakıldığında, kişi başına GSYH'si Türkiye GSYH' sinin yüzde 75'inin altında ve üstünde olan illerin coğrafi dağılımı görülmektedir. Bu ayrımın bu kadar belirgin oluşu ve Türkiye'yi ekonomik gelişmişlik açısından, doğu ve batı şeklinde ikiye ayırıyor olması düşündürücüdür.

Şekil.2- Gelişmiş ve gelişmekte olan NUTS II bölgeleri haritası

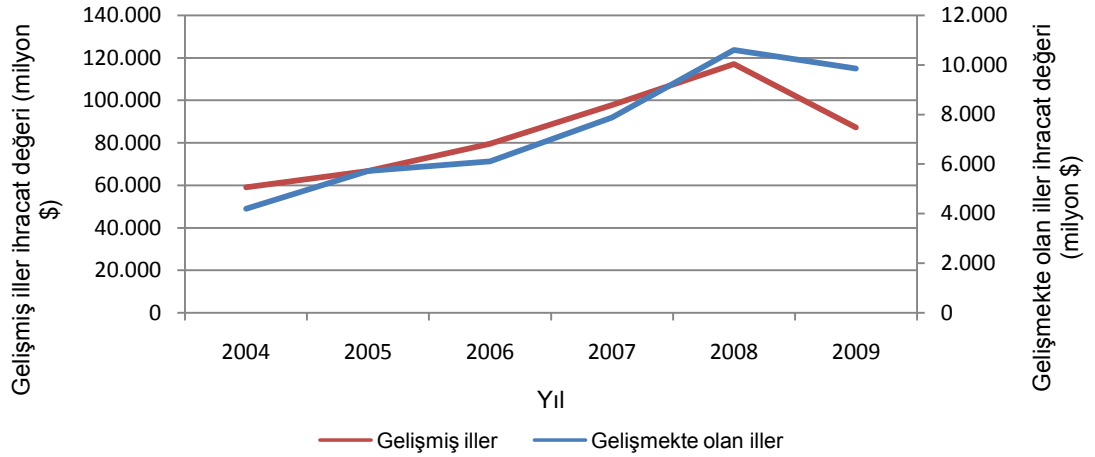
- Gelişmiş NUTS II bölgeleri: GSYH'si Türkiye ortalamasının %75'inin üzerinde olan bölgeler
- Gelişmekte olan NUTS II bölgeleri: GSYH'si Türkiye ortalamasının %75'inden az olan bölgeler

Kaynak: Bölgesel Rekabetçilik Operasyonel Programı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı

Gelişmiş ve gelişmekte olan illerde sektörel odaklanma ve pazar farklılıkları

12. Gelişmiş ve gelişmekte olan illerde ihracatın bölgesel gelişiminde rol oynayan öncü sektörler ve bu illerin odaklandığı pazarlar farklılık gösterdiği gibi, bu farklılıklar hem illerin ihracat performansında hem de küresel krizden etkilenme derecelerinde farklılıklara yol açmıştır.
13. **Gelişmekte olan illerin ihracat değerleri gelişmiş illerin oldukça altında olsa da, gelişmekte olan illerin ihracatının 2004-2009 yılları arasındaki dönemde daha hızlı artmış olduğu dikkati çekmektedir.**¹¹ 2004'ten günümüze ihracat değerlerine (Şekil 3) ve bu değerlerdeki değişime baktığımızda, gelişmekte olan illerin ihracatının 2004'ten bu yana, yıllık ortalama yüzde 22 artarak, 4 milyar dolardan 2009 yılında 10 milyar dolara yükseldiğini ve gelişmiş illerin ihracatının ise yıllık ortalama yüzde 10'luk bir artışla, 59 milyar dolardan, 2009'da 87 milyar dolara ulaştığı görülmektedir.¹² Hem Şekil.2'de görmekte olduğumuz kişi başına düşen gelir değerlerindeki belirgin bölgesel ayırım, hem de ihracat değerleri ve performansında dikkati çeken farklılıklar Doğu ve Batının ekonomileri arasındaki yapısal farklılıkları iyi analiz etmeyi gerektirmektedir.

Şekil.3 – Türkiye’de gelişmiş ve gelişmekte olan illerin ihracat değerleri (Milyon \$)

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi ve TEPAV hesapları

¹¹ Türkiye'de firmaların yapmakta olduğu ihracat, firmanın vergi numarasının kayıtlı olduğu il altında incelenmektedir. Bu yüzden herhangi bir ilden belli bir firma tarafından yapılan ihracat o firmanın ana merkezinin kayıtlı olduğu ilde görünmekte, bu da illerin gerçek ihracat performanslarını sergilemelerine mani olmaktadır.

¹² Bu noktada, belirtilmesi gereken noktalardan bir tanesi, gelişmiş bölgelerin ihracatının 2004 ve 2009 yılları arasındaki değişiminin, gelişmekte olan bölgelerden belirgin bir biçimde daha düşük olmasında krizin etkisinin büyük oluşudur. Nitekim, gelişmiş bölgelerde 2004-2008 yılları arasında ortalama yüzde 19 oranında artmış olan ihracat değeri 2009 yılı dahil edildiğinde yüzde 10'a düşmektedir.

14. **Yapısal farklılıkların başında sektörel odaklanma gelmektedir. Gelişmiş illerin ihracat yapısında orta-teknoloji kullanan sektörler ön plana çıkarken, gelişmekte olan illerin ihracat sepetinde düşük teknoloji sektörlerin ağırlıklı olduğu görülmektedir.**¹³ Şekilde 4 ve 5'te 2004 ve 2009 yıllarında Türkiye ihracatında ilk 10 sırada yer alan sektörlerin¹⁴ gelişmiş ve gelişmekte olan illerin toplam ihracatlarındaki payları incelenmektedir.¹⁵ Öncelikle, Türkiye genelinde önde gelen ilk 10 sektörün sıralamasının 2004 yılından 2009 yılına gelindiğinde değişmiş olduğunu görmek mümkündür. 2004 yılında Türkiye ihracatında ilk sırada hazır giyim sektörü yer alırken, 2009'a gelindiğinde ilk sırayı otomotiv¹⁶ sektörü almıştır. Gelişmiş ve gelişmekte olan iller ayrımında sektörlerin payına göz attığımızda ise, 2004 yılında tekstil ve hububat sektörlerinin payının gelişmekte olan iller ihracat listesinde, gelişmiş illere göre daha fazla paya sahip olduğunu görmekteyiz. 2009 yılına gelindiğinde ise gelişmekte olan illerin ihracatında tekstil ve hububat sektörüne ek olarak çimento ve demir-çelik¹⁷ sektörlerinin payının da gelişmiş illerin üzerinde olduğu dikkati çekmektedir. Gelişmiş olan illerin ihracatında ise, hazır giyim, kimyasallar, elektrik-elektronik, bilişim ürünleri ve makine ve aksamları, gelişmekte olan illere göre daha fazla paya sahiptir.
15. **Gelişmekte olan iller arasında, otomotiv sektörünün payında kayda değer bir artış yaşanırken, tekstil ve hazır giyim sektörlerinin payının hem gelişmiş ve hem de gelişmekte olan illerimizde düşüyor olması not edilmelidir.** 2004 ve 2009 yılları arasında gelişmekte olan illerin ihracatında en çok payını artmış olan sektörün otomotiv sektörü olması dikkat çekicidir. Bu artışın Hatay, Ordu, Kayseri ve Çorum gibi illerin otomotiv sektöründeki ihracatının artışından kaynaklandığı görülmektedir. Gelişmiş illerin ihracatında otomotiv sektörünün payı bir miktar düşüş göstermektedir. Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan illerde hazır giyim ve tekstil sektörlerinin payları ise düşüş göstermişken, hem gelişmiş hem gelişmekte olan illerde demir ve demirdışı metaller ve makine sektörlerinin payları artmıştır.

¹³ UNIDO tarafından oluşturulmuş ihracat malların teknolojik yapısı sınıflandırılmasına göre mallar, kaynağa dayalı, düşük, orta ve ileri teknoloji mallar olarak 4 sınıfta incelenmektedir. (SITC, Rev.2) (Sınıflandırmaya yönelik detaylar Ek.1'de yer almaktadır)

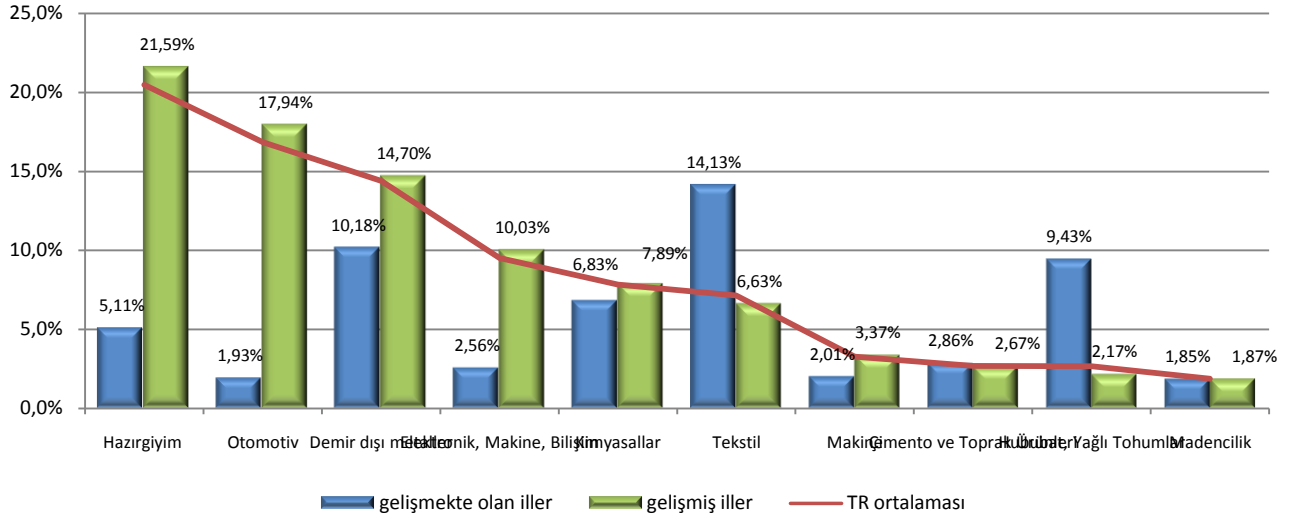
¹⁴ Türkiye ihracatında önde gelen ilk 10 sektör, 2009 yılı verilerine göre alınmıştır.

¹⁵ Şekil 4 ve Şekil 5'te yer alan sektörlerin sıralaması, bu sektörlerin Türkiye toplam ihracatındaki paylarının sıralamasına göre yapılmıştır.

¹⁶ "Otomotiv" olarak adlandırılmış olan sektör içerisinde Taşıt Araçları Yan Sanayi de dahil edilmiştir.

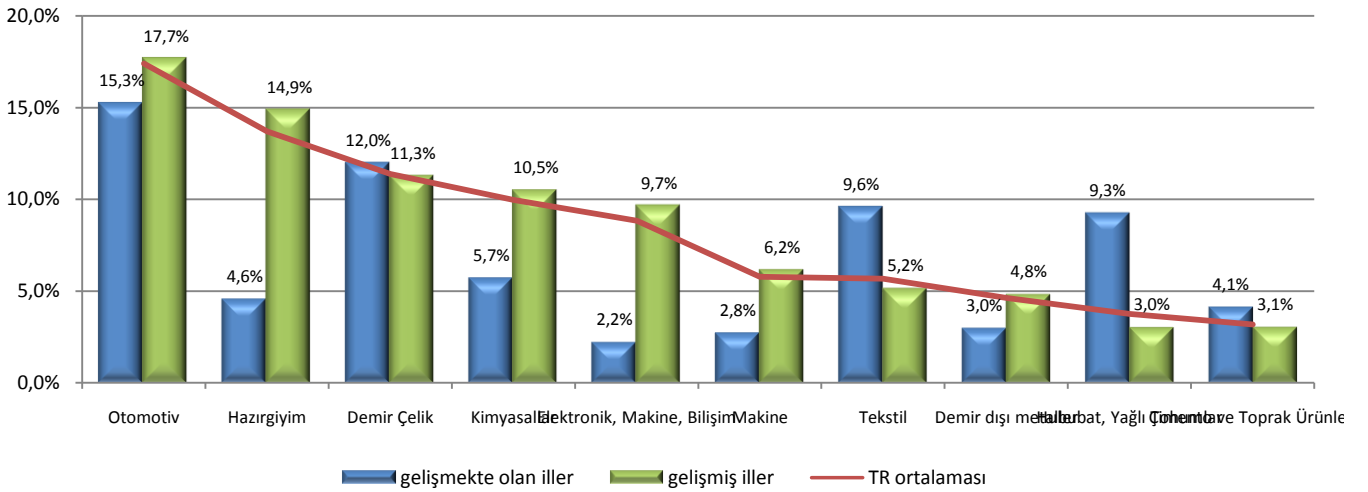
¹⁷ 2009 yılını gösteren Şekil.5'te "Demir-Çelik" sektörünün mevcut olması ve 2004 yılını gösteren Şekil.4'te mevcut olmamasının sebebi, 2004 yılı TİM verilerinde bu sektöre yönelik herhangi bir verinin bulunmamasından kaynaklanmaktadır.

Şekil.4 – Gelişmiş ve gelişmekte olan illerin toplam ihracatlarında, Türkiye'nin önde gelen 10 sektörünün payı (%) – 2004

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi ve TEPAV hesapları

Şekil.5 – Gelişmiş ve gelişmekte olan illerin toplam ihracatlarında, Türkiye'nin önde gelen 10 sektörünün payı (%) – 2009

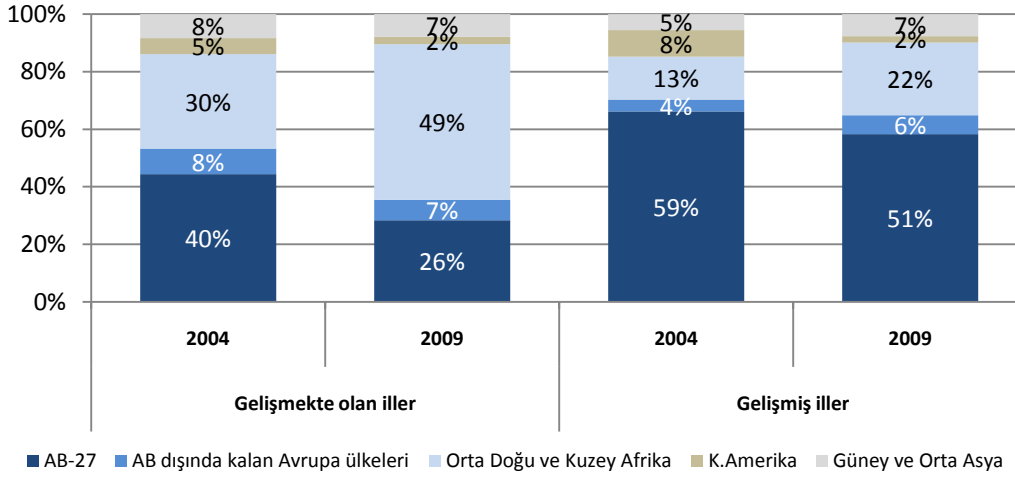

Kaynak: Türkiye İhracatçılar Meclisi ve TEPAV hesapları

16. **Gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin odaklandıkları ihracat pazarları da farklılık göstermektedir.** Şekil 6'ya baktığımızda, 2009 yılında, Türkiye'de gelişmiş illerin toplam ihracatlarının yarısını (yüzde 51) AB-27 ülkelerine yaptıkları görülmektedir. İkinci sırada yüzde 22 ile Orta Doğu ve Kuzey Afrika (MENA) ülkeleri yer almaktadır. Gelişmekte olan iller ise toplam ihracatlarının neredeyse yarısını (yüzde 49) MENA ülkelerine ve toplam ihracatlarının yüzde 26'sını AB-27 ülkelerine yapmaktadırlar. Bu değerler, bir yandan gelişmiş ve de gelişmekte olan iller gruplarının ihracat pazarlarının farklılıklarını göz önüne sererken; diğer yandan da

Türkiye'nin batısında yer alan illerin öncelikli olarak "batı" ülkelerine, Türkiye'nin doğusunda yer alan illerin ise öncelikli olarak "doğu" ülkelerine ihracat yaptıklarını göstermektedir. Doğu ve Batı illerinin ihracat pazarlarındaki bu farklılık, küresel krizden de farklı şekillerde etkilenmelerinde rol oynamıştır.

Şekil.6 – Türkiye'de gelişmiş ve gelişmekte olan illerin ihracatının bölgesel dağılımı

Kaynak: Türkiye İhracatçıları Meclisi ve TEPAV hesapları

17. **Üretim ve pazar yapısındaki farklılıklar, dışarıdan gelen ekonomik şokların Türkiye'ye etkisini bölgesel açıdan asimetrik hale getirmektedir. Avrupa'dan gelen şoklar gelişmiş şehirlerimizin ekonomisini doğrudan etkilerken, Ortadoğu'dan gelen şokların, gelişmekte olan şehirlerimizi etkilemesi beklenmelidir.** Bu bağlamda, Türkiye'nin doğusu ve batısı 2009'da yaşanan ve büyük ölçüde batı ekonomileri kaynaklı olan küresel ekonomik krizden farklı şekilde etkilenmiştir. Küresel kriz dış talepte daralmaya sebep olmuştur. Bunun sonucunda Türkiye'nin toplam ihracatı yüzde 30 oranında daralmış; en büyük ihracat pazarımız olan AB'ye olan ihracatımızdaki daralma ise yüzde 40'ı aşmıştır.¹⁸ Gelişmiş ve gelişmekte olan bölgeleri ayrı ayrı incelediğimizde, her iki grubun ihracatında da daralma gözlenirken, daralmanın boyutunun farklılık gösterdiği dikkati çekmektedir. Kriz döneminde gelişmiş bölgelerin ihracatı yüzde 26 oranında daralırken; gelişmekte olan bölgelerin ihracatı yüzde 9 oranında daralmıştır. Bir başka deyişle, krizden gelişmiş bölgeler, gelişmekte olan bölgelere kıyasla daha fazla etkilenmişlerdir. Şekil 6'da gösterilen, bölgelerinin ihracatının coğrafi yöneliminden ise aşağıdaki tespitleri yapmamız mümkündür:

¹⁸ Kalkan, S., Başdaş, Ü. (2009), Türkiye'nin İhracat Performansı Üzerine Bir Değerlendirme, TEPAV Politika Notu.

18. **Hem gelişmiş hem de gelişmekte olan iller için Ortadoğu ve Kuzey Afrika pazarlarına odaklanma küresel krizin ardından artmaya başlamıştır . Öte yandan, yapısal nedenlerin de etkisiyle, AB'ye ticari entegrasyon gelişmekte olan bölgeler için daha hızlı bir biçimde azalmaktadır.** Gelişmiş ve gelişmekte olan bölgelerin 2009 yılı ihracat değerlerini 2004 yılı ile karşılaştırdığımızda, krizin de etkisiyle birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan bölgelerin AB-27'ye olan ihracatlarını azalttıklarını; MENA'ya olan ihracatlarını ise arttırdıklarını görüyoruz. Kriz döneminde AB'ye olan ihracatın hem gelişmiş, hem de gelişmekte olan bölgeler tarafından azaltılmış olması anlamlıdır. Ancak, burada dikkati çeken nokta, gelişmiş olan bölgelerin, AB'ye olan ihracatlarında 8 puanlık (%59'dan %51'e), gelişmekte olan bölgelerin ise 14 puanlık bir düşüşe tanık olmalarıdır (%40'tan, %26'ya). Aynı şekilde, gelişmekte olan bölgeler MENA'ya olan ihracatlarını yüzde 9 oranında arttırmışken (%13'ten %22'ye), bu artış gelişmekte olan bölgelerde yüzde 19 oranında olmuştur. Gelişmekte olan bölgelerin MENA'ya olan ihracatlarındaki ve toplam ihracat değerlerindeki artış gibi, bu sürece paralel olarak ilerleyen sanayi gelişimleri de bu bölgeler için fırsat yaratan unsurlardan bir tanesidir. Tüm bu faktörlerden dolayı, son aylarda Ortadoğu'da yaşanan gelişmeler, Türkiye'nin gelişmekte olan şehirlere etkisi bağlamında daha yakından izlenmelidir.

Türkiye'de sanayinin batıdan doğuya doğru kayıyor olması dikkat çekicidir

19. Türkiye'de gelişmekte olan iller ve gelişmiş iller ayırımında sanayi kuruluşlarının büyüklüğü, sektörel dağılımı, sanayi üretiminin yapısı ve gelişimi incelendiğinde, sanayinin ülkemizin batısından doğusuna doğru kayma eğiliminde olduğu dikkati çekmektedir. Bu eğilim, Türkiye'de son yıllarda yaşanmakta olan iktisadi dönüşümün, gelişmekte olan iller için en fazla fırsat yaratan unsurlarından bir tanesidir.
20. **Marmara Bölgesi'ndeki sıkışıklık düzeyinin artması ve sanayinin desantralizasyon kapasitenin gelişmesiyle birlikte, sanayi faaliyetlerinin yavaş da olsa batıdan doğuya doğru kaymakta olduğu görülmektedir.** Türkiye'de son yıllarda yaşanan iktisadi dönüşüm sürecinin, gelişmekte olan bölgeler için en fazla fırsat yaratan unsurlarından bir tanesi sanayi faaliyetlerinin Türkiye'nin batısından doğusuna doğru kayma olgusudur. Sanayi faaliyetlerinin coğrafi dağılımındaki değişiklikleri izlemeye olanak tanıyan ender sayıdaki veri-setlerinin başında İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından yayınlanan Türkiye'nin en büyük 500 ve ikinci en büyük 500 sanayi kuruluşu sıralaması gelmektedir. 1999 yılında, İstanbul, İzmir, Bursa ve Adana dışında yerleşik olup İSO-1000 sıralaması içine girebilen sanayi kuruluşlarının sayısı 10 yılda yüzde 50 artarak, 249'dan, 2009'da 382'ye yükselmiştir. Bu kapsamda, gelişmiş ve gelişmekte olan illerdeki İSO-1000 sıralaması içine girebilen sanayi kuruluşlarının dağılımı Tablo 1'de sunulmaktadır. Gelişmiş ve gelişmekte olan illerde, Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşu listesine girebilmiş olan şirketlerin sayıları arasındaki fark her ne kadar büyük de olsa,

1999'dan günümüze, bu farkın azalıyor olması sevindiricidir. Gelişmekte olan iller, en büyük 1000 sanayi kuruluşu içindeki paylarını 1999'dan 2009'a kadar yüzde 86 oranında (yüzde 7'den yüzde 13'e) arttırmışlardır. Aşağıdaki tabloda ise gelişmiş ve gelişmekte olan illerde, Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşu listesine girebilmiş olan şirketlerin sektörel dağılımını ve bu dağılımın 1999 ve 2009 yılları arasında ne şekilde bir değişime tanık olduğunu görmek mümkündür.

Tablo.1 – Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşunun bölgesel dağılımı (1999-2009)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Gelişmekte olan iller	7,0%	8,2%	9,6%	9,5%	8,8%	9,7%	11,1%	11,8%	12,6%	12,5%	13,0%
Gelişmiş iller	93,0%	91,8%	90,5%	90,5%	91,2%	90,3%	89,0%	88,2%	87,4%	87,5%	87,0%

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası ve TEPAV hesaplamaları

Tablo.2 – Gelişmiş ve gelişmekte olan iller ayrımında Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşunun sektörel dağılımı (1999 ve 2009)

Sektörler	1999		2009	
	Gelişmekte olan iller	Gelişmiş iller	Gelişmekte olan iller	Gelişmiş iller
Madencilik	1.5%	1.8%	6.7%	2.9%
Gıda ve İçecek	28.4%	16.3%	22.5%	18.0%
Tekstil ve Hammaddeleri /Halıcılık	29.9%	26.4%	30.0%	15.4%
Ağaç Ürünleri ve Mobilya	10.4%	1.2%	5.0%	2.1%
Kağıt, Ambalaj ve Tüketici Ürünleri	1.5%	5.0%	1.7%	5.9%
Plastik, boya, kimya, petrokimya, ilaç	7.5%	13.3%	2.5%	13.5%
İnşaat ve Çimento	9.0%	7.4%	7.5%	8.7%
Demir, Çelik ve Metal Sanayi	6.0%	9.1%	14.2%	11.7%
Elektrik, Elektronik, Makine, Beyaz Eşya	6.0%	10.1%	3.3%	10.9%
Otomotiv ve Taşımacılık	0.0%	6.9%	0.0%	6.8%
Kuyumculuk	0.0%	0.2%	0.0%	0.6%
Enerji Üretimi ve İşletme	0.0%	1.0%	0.0%	2.4%
Tarım/Hayvancılık	0.0%	1.3%	6.7%	1.2%

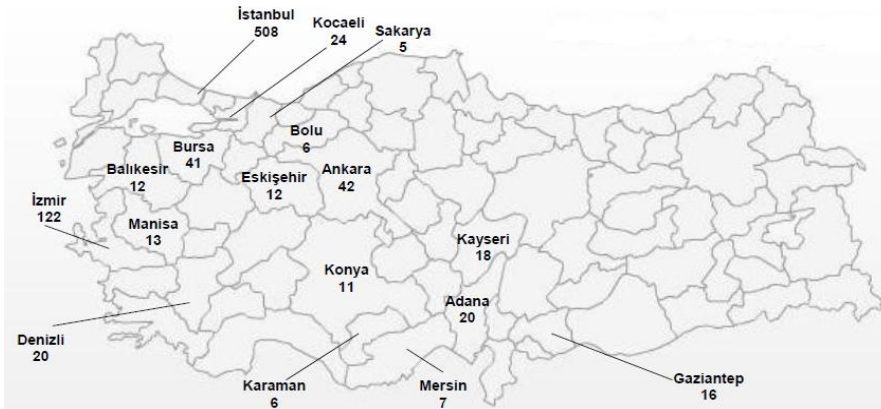
Kaynak: İstanbul Sanayi Odası ve TEPAV hesaplamaları

Gelişmekte olan illerde hem 1999, hem de 2009 yılında Tekstil ve Hammaddeleri / Halıcılık Sektörü' nün ilk sırada, Gıda ve İçecek sektörünün ise ikinci sırada geldiğini görmekteyiz. Her ne kadar Gıda ve İçecek Sektörü ikinci sıradaki yerini korumuş olsa da 1999 ile 2009 yılları arasında yaklaşık yüzde 6'lık bir düşüşe tanık olmuştur. 1999'dan 2009'a gelindiğinde gelişmekte olan illerde en çok dikkati çeken nokta, Demir Çelik ve Metal Sanayi'nin payını yüzde 0'dan yüzde 14.2'ye; Tarım ve

Hayvancılık Sektörü' nün yüzde 0'dan yüzde 6.7'ye; Madencilik Sektörü'nün yüzde 1.5'ten yüzde 6.7'ye yükselmiş olmasıdır. En fazla düşüş gösteren sektörler ise sırasıyla Plastik, Boya, Kimya, Petrokimya ve İlaç Sektörü, Ağaç Ürünleri ve Mobilya Sektörü ve Elektrik, Elektronik, Makine ve Beyaz Eşya Sektörü'dür. Gelişmiş olan illerde ise 1999 ve 2009 yılları karşılaştırıldığında, sektörel dağılımın Tekstil ve Hammaddeleri Sektörü dışında çok büyük bir farklılık göstermediği dikkati çekerken, yüzde 11'lik düşüşle Tekstil Sektörü Türkiye genelinde de yaşanan dönüşümü yansıtmaktadır.

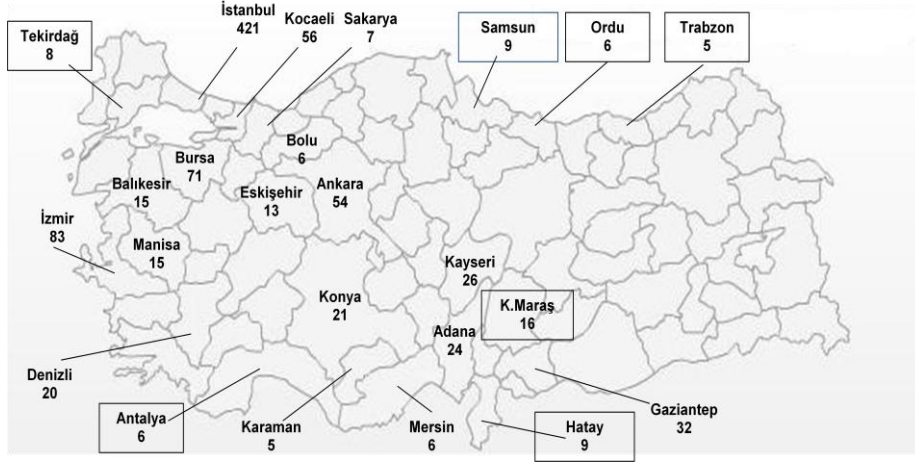
21. **1999'dan 2009'a doğru, paylarda ve sektörel dağılımda oluşan bu değişimin yanı sıra, coğrafi olarak da doğu illerindeki gelişim gözle görülür niteliktedir.** Şekil 7'de ülkemizdeki İSO-1000 sıralaması içinde 5'den fazla sanayi kuruluşuna sahip illerimiz yer almaktadır. Şekil 8'de ise, 1999'da sıralamada olmayıp, 1999'dan bu yana İSO-1000 sıralamasına girebilmiş olan iller kutular ile gösterilmiştir. 1999'dan bu yana sıralamaya girebilmiş olan illerdeki sanayi kuruluşlarının sektörel yapısına bakıldığında Hatay'da Demir, Çelik ve Metal Sanayi, Kahramanmaraş'ta Tekstil ve Hammaddeleri, Trabzon'da Gıda ve İçecek, Samsun ve Ordu'da Gıda, İçecek ve Tarım ve Hayvancılık sektörlerinde faaliyet gösteren sanayi kuruluşlarının ağırlığı dikkati çekmektedir. Özellikle Kahramanmaraş'ta Türkiye'nin en büyük 1000 sanayi kuruluşu içerisinde, Demir Çelik firmalarının belirgin artışı, 2004'ten 2009'a gelindiğinde gelişmekte olan illerin ihracatında Demir Çelik Sektörü' nün payının, gelişmiş illere göre daha çok öne çıkmasında önemli rol üstlenmiştir.

Şekil.7 - İstanbul Sanayi Odası 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu Listesinde 5'den daha fazla firmanın yerleşik olduğu iller - 1999

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası

Şekil.8 - İstanbul Sanayi Odası 1000 Büyük Sanayi Kuruluşu Listesinde 5’den daha fazla firmanın yerleşik olduğu iller - 2009

Kaynak: İstanbul Sanayi Odası

22. **Türkiye’ de oldukça belirgin bir biçimde tanık olmakta olduğumuz, sanayinin batıdan doğuya kayma eğiliminin dünya genelinde de söz konusu olduğunu söylemek mümkündür.** Quah (2011) tarafından yapılan, dünyadaki ekonomik aktivitelerin yoğunluğuna bakılarak dünyanın ekonomik ağırlık merkezinin tespit edildiği çalışmada, 1980 yılından günümüze kadar, seçilen 700 merkezin ekonomik faaliyetlerinin değişimi ve bu faaliyetlerin değişimi çerçevesinde değişen dünyanın ağırlık merkezi ortaya konulmaktadır.¹⁹ Çalışma sonuçlarına göre, 1980’lerde Kuzey Amerika ve Avrupa’nın dünyadaki en önde gelen ekonomik merkezler olması sebebiyle Orta Atlantik’te yer alan dünya ekonomik ağırlık merkezinin, 2008’ e geldiğinde İzmir yakınlarına ulaştığı ileri sürülmektedir. Önümüzdeki dönemde, daha da doğuya, Çin ve Hindistan’ ın ortasına doğru kayması beklenen bu ekonomik aktivite yoğunluğundan, doğuya doğru güçlü kayma eğiliminden ve ekonomik olarak en aktif olan ulusların tam ortasında bulunmasından, Türkiye’nin en iyi şekilde faydalanması ve tüm bu gelişimleri yakından takip etmesi önem taşımaktadır.

Genel Değerlendirme ve Politika Önerileri

23. **Önümüzdeki dönemde, Türkiye’nin doğusunda sanayileşme adına fırsatlar ortaya çıkabilecektir.** Yukarıdaki şekillere baktığımızda iki nokta dikkati çekmektedir: Birincisi, 1999 yılında gelişmekte olan iller arasından yalnızca Kayseri ve Gaziantep, İSO-1000 sıralamasında 5’ten fazla firmaya sahip iller arasında yer alırken; 2009’da bu illere Samsun, Ordu, Trabzon, Hatay ve Kahramanmaraş da

¹⁹ Quah, D., 2011. The Global Economy’s Shifting Centre of Gravity. Global Policy, Vol.2, Issue 1, pg 3-9.

eklenmiştir. Bunun yanı sıra, Gaziantep'te ISO-1000 sıralamasına giren şirket sayısı 16'dan, 32'ye, Kayseri'de 18'den 26'ya çıkmıştır. İkinci olarak, bu sıralamada 5'ten fazla şirkete sahip illere gelişmiş ve gelişmekte olan yeni iller eklenirken, Türkiye'nin en büyük 3 ili olan İstanbul, Ankara ve İzmir'de ISO-1000 sıralamasına giren şirketlerin sayısı 1999'dan bu yana oldukça düşmüştür. Bu da, sanayi faaliyetlerinin kısmen de olsa batıdan doğuya doğru kaymakta olduğunun göstergelerindedir.

24. **Bu kayma eğilimi, doğu bölgeleri için olduğu kadar Türkiye geneli için de olumlu bir nitelik taşımakta ve bölgesel kalkınma gündemlerinin önemini arttırmaktadır.** Türkiye'nin yüksek büyüme oranlarını sürdürebilmesi, büyüme potansiyeline sahip olan doğu bölgelerinin potansiyelinin kullanılması ile mümkün olacaktır. Ülkemizin batısında yaşanan sıkışıklık problemlerinin çözümü, doğudaki yatırım ortamının revize edilmesinden geçmektedir. Bu aşamada özellikle sanayinin kayma süreci ve bu sürecin gerekliliklerinin dikkate alınması gerekmektedir. Ayrıca, sanayi faaliyetlerinin Türkiye'nin doğusuna doğru kayma sürecinin, maliyet avantajları, teşvik sistemi ve küresel rekabet koşullarının bir bileşkesi sonucunda şekillenmekte olduğu unutulmamalıdır. Bu süreçten, gelişmekte olan illerin önümüzdeki dönemde ne ölçüde faydalanabileceği, büyük firmaların alacağı kararlar, Ankara'daki karar alıcıların geliştireceği yeni teşviklere bağlı olduğu kadar, bölgedeki yerel aktörlerin birlikte hareket ederek, bölgeyi yatırımlar için ne kadar cazip hale getireceği ile de yakından ilgilidir.
25. **Ülkemizde sanayinin batıdan doğuya doğru kayma eğilimi, pek çok fırsatı beraberinde getirdiği gibi, bu fırsatların iyi değerlendirilmesi ve planlanması büyük önem taşımaktadır.** Sanayi üretiminin yanı sıra dünyada olduğu gibi Türkiye'de de hizmetler sektöründe gelişmekte olan illere doğru bir kayma eğiliminin söz konusu olduğunu gözden kaçırmamak önemlidir. Bu illerde hem istihdam yaratılması, hem işgücü potansiyelinden faydalanılması, hem de yatırımların bu illere çekilebilmesi için, turizm, sağlık, eğitim ve çağrı merkezleri gibi hizmet faaliyetlerine odaklanılması, Türkiye'nin doğu illeri için büyük bir fırsat yaratabilme potansiyeline sahiptir.
26. **Ülkemizin doğusundaki bölgeler için, bölgesel kalkınmanın temel bileşenlerinden biri, batıdaki bölgelerden kayma eğilimli yüksek yatırımları ve iş süreçlerini tespit ederek çekmek, bu yatırımlar ve hizmet fonksiyonları için elverişli ortamı sağlamaktır.** Ülkemizde özellikle Ankara'nın doğusunda kalan bölgeler için, teşvik sisteminin de yarattığı avantajlarla birlikte değerlendirildiğinde, sanayi sektörünün maliyetin daha düşük olduğu bölgelere kayma eğiliminde olması önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu süreçte, doğudaki illerimizin, ülkemizdeki başlıca merkezlere ve dünyaya olan bağlantısının ve ulaşılabilirliğinin artırılması (connectivity) kritik önem taşımaktadır. Bu bağlantı düzeyinin artmasında fiziki altyapı (karayolu, demiryolu, havayolu, telekomünikasyon) önemli olduğu kadar, ekonomik ağların

(network) içinde yer alabilmek de oldukça belirleyici olmaktadır. Doğudaki yerel yöneticilerin ve girişimcilerin, diğer ekonomik merkezlerle bağlantı içinde olması, bilginin yayılması, girişim fırsatlarının oluşabilmesi, finansmana erişimin sağlanması gibi konularda çarpan etkisi yaratabilmekte, bu sayede bölgesel farklılıkların azaltılması yolunda önemli rol oynamaktadır.

27. **Rekabet gücü olgusu her ne kadar ulusal düzeyde ele alınma eğiliminde olsa da, önümüzdeki dönemde bu meselenin hem kurumsal boyutu hem de yerel boyutu ile tartışılması gerekmektedir.** Bu gerekliliğin yerine getirilebilmesini sağlayacak en önemli hususlardan bir tanesi ilgili verilere erişimin sağlanmasıdır. Bu hususun öneminin algılanması ve yerel ölçekte daha etkin politikalar üretilmesi adına, TÜİK’ in bölgesel rekabet gücü gündemlerinin oluşturulmasına katkı sağlayacak türde veri toplayıp, bu verileri açıklaması büyük önem taşımaktadır. Böylece sorun alanları ve darboğazlar daha kolay ve doğru bir biçimde tespit edilebilecek ve bölgesel politikaların geliştirilmesi süreci daha etkin bir hale getirilebilecektir.
28. **Türkiye’de bölgelerarası farklılıkları azaltma sürecinde beşeri sermayenin geliştirilmesi, inovasyonun teşvik edilmesi, yerel işbirliklerinin ve ağların güçlendirilmesi gibi politikaların da önemi artmaktadır.** Yerel kalkınma ile ilgili bazı çalışmalar, altyapı yatırımlarının ve hatta sanayi kollarının geliştirilmesine yönelik yapılan yatırımların bile çoğunun bölgesel kalkınmaya katkı sağlayamadığı üzerinde durmaktadır. Bunun başlıca sebepleri arasında başta eğitim ve sağlık hizmetleri olmak üzere temel sosyal ihtiyaçlara erişimin yetersizliği, yerel ağlar ve işbirliklerinin zayıflığı, beşeri sermaye ve insan kaynaklarının yeteri kadar gelişmiş olmaması gibi faktörler yer almaktadır. Özellikle eğitim ve sağlık hizmetlerine erişimde doğu illerinin, batı illerinin seviyesine çekilmesi sağlanabilirse, doğu illerinin, batıdaki diğer fırsatlardan daha kolay bir biçimde faydalanabilmesi sağlanacaktır. Tüm bu farklılıkların azaltılması için kurumsal reforma ihtiyaç duyulmaktadır. Gelişmekte olan bölgelerdeki altyapı ve sanayi yatırımları ancak bu reformlar tarafından eşlik edildiği takdirde bölgesel kalkınmaya katkı sağlayacaktır.
29. **Somut bölge planlarının geliştirilmesi, bölgesel sanayi stratejilerini içerecek hale getirilmesi ve rekabet gündemlerinin hem yerel koşullar hem de küresel eğilimler hesaba katılarak katılımcı bir biçimde hazırlanması ve ulusal düzeyde koordine edilmesinde Bölgesel Kalkınma Ajanslarına önemli roller düşmektedir.** Türkiye’nin etkin bir sanayi stratejisi geliştirmesi ve uygulaması ancak bölgesel rekabet gücü stratejilerinin, bölgelerdeki sektörel odaklanma, pazar eğilimleri, sanayi yapısı ve gelişimi üzerinde durularak oluşturulmasıyla mümkün olacaktır. Türkiye’ de henüz yeni tartışılmaya başlanan bu konuların, Haziran 2011’ den sonra oluşacak yeni ekonomi politikaları gündeminde yer alması Türkiye’nin ekonomik performansı açısından kritik önemdedir.

Ek.1: UNIDO İhraç Malların Teknolojik Yapısı Klasifikasyonu

Tablo A.1	SITC 2'ye göre ihracat ürünlerinin teknolojik sınıflandırılması
İhraç tipi	SITC kısım ve grupları
Ham Madde Kaynaklı	Et ve Et Ürünleri (Dondurulmuş Et ve Sakatat hariç); Tereyağı, Peynir ve Lor Peyniri; Balık, Buğday Unu; Diğer Hububatlar ve Hububat Ürünleri; Sebzeler, Meyveler; Şeker ve Şeker Ürünleri, Bal, Çikolata ve Kakao İçeren Diğer Ürünler; İçkiler ve Tütün (İşlenmemiş Tütün hariç); Sentetik Kauçuk, Lateks vb; Kereste, Kullanılmış Kağıt, Hint Keneviri; Tekstil Ürünleri, Bitkisel Tekstil İpleri; Kullanılmış Tekstil Materyalleri; Briket, Linyit, Turba Kömürü, Sert Karbon; Petrol Ürünleri, Hayvani ve Nebati Yağlar; Organik Kimyasallar; Alkol, Fenol vb. ve Türevleri (Karbokslik Asit ve Türevleri hariç), İnorganik Kimyasallar; Esansiyel Yağlar, Parfüm ve Benzerleri; Nişasta, İnsülin ve Buğday Glütenu, Yapıştırıcılar; Kauçuk Ürünleri, Mantar ve Ağaç Ürünleri, Kağıt, Metalik Olmayan Mineral Ürünleri
Düşük Teknoloji	Deri ve Deriden Yapılmış Ürünler; Kağıt ve Mukavva, Tekstil İpi; Züccaciye ve Kaplar, Ferrookrom; Mobilya ve Parçaları; Seyahat Ürünleri, Çanta ve Benzerleri; Kıyafet ve Aksesuarları, Ayakkabı; Çeşitli Mamul Eşya (Basılı Ürünler, Sanat Ürünleri, Parçaları ve Antikalar hariç); Demir ve Çelikten Yapılmış Tüp Boru ve Teçhizat
Orta Teknoloji	Dokumaya Uygun Sentetik Elyaf; Diğer El Yapımı Dokumaya Uygun Sentetik Elyaf; Karbokslik Asit ve Türevleri, Pigmentler, Vernik ve Türevleri; Uçucu Yağlar, Parfüm, Kozmetik, Tuvalet Müstahzarları (Uçucu Yağlar ve Kokulu Malzemeler hariç), Gübreler, Patlayıcılar ve İlk Şekildeki Plastikler; Kimyasal Maddeler ve Ürünler (Nişasta, İnsülin, Buğday Glütenu Yapıştırıcılar hariç) El Yapımı Tekstil Ürünleri; Sünger Demir ve Yüksek Manganlı PİK; İngot ve İlk Şekildeki Demir ve Çelik; Demir ve Çelikten Yapılmış Tüp, Boru ve Teçhizat; Buhar Kazanı ve Yardımcı Tesisler; İç Yanmalı Piston, Elektrikli Olmayan Tesisler için Motor ve Parçaları; Belirli Sanayiler için Özel Makinalar; Metal İşleme Makinaları; Diğer Genel Endüstri Makina/Cihazların Aksamları; Radyo ve Radyo Yayını Alıcıları; Gramofon, Sesi Tekrar Vermeye Yarayan Cihazlar ve Diğer Ses Kayıt Aletleri; Makina ve Cihazların Aksamları; Elektrik Akımı Kurma ve Bozmaya Yarayan Elektrikli Ekipmanlar; Ev Tipi Aletler; Motorlu Kara Taşıtları; Diğer Taşıt Araçları (Uçaklar ve Aksam ve Parçaları hariç); Prefabrik yapılar; Sıhhi Su Tesisatı, Isıtma ve Sabit Aydınlatma Cihazları; Medikal Ekipmanlar, Fotoğraf Malzemesi, Optik Eşya, Saatler (Optik Eşyalar hariç)
İleri teknoloji	Radyoaktif ve İlgili Elementler; Tıp ve Eczacılık Ürünleri; Buhar Motorları ve Türbünleri; Rotatif Elektrik Konvertörleri ve Aksamları; Diğer Elektrik Üreten Makineler ve Aksamları; Büro Makinaları ve Otomatik Veri İşleme Makinaları; Televizyon Alıcıları ve Sesi Tekrar Vermeye Yarayan Cihaz ve Araçlar; Haberleşme Cihazları Aksam ve Parçaları; Elektrik Makinaları, Cihazları ve Aletleri, Aksam, Parçaları (Makina ve Cihazların Aksamları, Elektrik Akımı Kurma ve Bozmaya Yarayan Elektrikli Ekipmanlar, Ev Tipi Aletler hariç) Uçaklar ve Aksam ve Parçaları; İlimi Kontrol Alet ve Cihazları; Optik Eşyalar